

VOLT EGYSZER EGY BUDAPEST

Százéves Szép Ernő Lila ákácá

A *Lila ákác* a tizenkilencedik század végének, huszadik század elejének új prózapoétikai kísérletei sorába tartozik. Abba a sorba, mely az esszé és a regényesség egybeolvasztásával, a prózavers és a regény elemeinek a vegyítésével, a történet háttérbe szorításával, a hangulatok lírai, impresszionista ábrázolásával próbált meg újfajta, a nagyvárosi létezéshez szorosan kötődő életérzést kifejezni. Egész sor regény született ezen törekvések szellemében, például Molnár Ferenc *Éhes városa* (1901), Krúdy – Szép által lelkesen üdvözölt – Szindbád-történetei vagy *A vörös postakocsi* (1913), továbbá Kóbor Tamás, Bródy Sándor, Schöpflin Aladár, Harsányi Zsolt néhány műve is ebbe a vonulatba tartozik. Rajtuk kívül Flaubert-nek volt még nagy hatása a regény születésére, egészen pontosan *Az érzelmek iskolájának*, melyet Szép 1911-ben olvasott, s a következőket írta róla a naplójában: „Vagy nem kellett volna elolvasni, vagy nekem kellett volna megírni... Ezután a könyv után megdőglött minden illúzió.”¹ Flaubert regénye ugyanis – amellet, hogy pontos és kiábrándító képet ad kora társadalmáról – éppen annak a története, hogyan váltja föl a fiatalkori álmokat és szenvedélyeket a mélabú és enerváltság.

Szép Ernőt már régóta foglalkoztatta egy nagyobb lélegzetű mű megírása, ahogyan ez egy 1910-ben Hatvany Lajosnak írt leveléből is kiderül. Ebben afelől tudósít, hogy egy-két hétre elutazik Moszkvába, ott fog belekezdeni a regénybe, s reményei szerint tisztes előleget kap majd a *Nyugattól*. A moszkvai útnak azért is van különös jelentősége a regény keletkezése szempontjából, mert Szép egy régi szerelmét látogatta meg ott, aki a regénybeli Tóth Mancsi figurájának az előképeként azonosítható. Pár évre rá valóban elkészült a *Lila ákác*, és a korabeli szokásoknak megfelelően folytatásokban jelent meg először 1917 decemberétől 1918 márciusáig a *Pesti Napló*ban, majd az Athenaeum adta ki kötetben 1919-ben.

A regény fogadtatása igen kedvező volt, 1920-ban már harmadjára adták ki, és 1921-ben már elkészült a *Lila ákác* című színmű is, melynek 1923-as bemutatója zajos sikert aratott, s a darab a mai napig rendszeresen felbukkan a színházak repertoárjában. 1934-ben pedig moziba került a regény első filmváltozata is, Székely István rendezésében, parádés szereposztással, majd 1972-ben a második, szintén Székely rendezésében, s szintén a kor legjobb színészeit felvonultatva – igaz, mind a darabban, mind a filmben kevés maradt meg az eredeti szövegből. A *Lila ákác* Szép Ernő legnépszerűbb és legismertebb műve, noha emellett még számos verset, regényt, színházi darabot, novellát írt, egy memoárt a vészkorszak idejéről (*Emberszag*), valamint újságírói munkássága is jelentős. Mindezzel együtt azonban mégis azok közé a szerzők közé tartozik, akikkel keveset foglalkozott az irodalomtörténet, s ebben nagy szerepet játszott a Kádár-kor hivatalos irodalomfelfogása, noha Réz Pál több kötetet is kiadott az életműből. Recepciója tehát viszonylag gyér, ám manapság kezdik újra felfedezni, ebben pedig nagy szerepe van többek között Tandori Dezső 2008-ban kiadott és kommentárokkal ellátott válogatásának is Szép Ernő műveiből.

¹ Idézi: Vida Lajos: *Szép Ernő élet- és pályarajza*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 103.

A *Lila akác* története nem túl bonyolult. A főhős, egy Béla nevű, huszonhat éves, banktisztviselő fiatalember megismerkedik a Ligetben egy fiatal lánnyal, és addig incselkedik vele, míg – a lány tiltakozása ellenére – megcsókolja. Aztán még sétálgatnak a Ligetben, a fiú szakít neki egy virágot, egy lila akácot, majd elválnak, anélkül, hogy bármit is megbeszéltek volna. Az olvasó ezek után minden bizonnyal arra kíváncsi, hogyan folytatódik ez a történet, ám innen sok oldalon keresztül egy másik szerelem leírása következik. Pontosabban, nem is igazán szerelem ez, inkább a szerelem imitálása, akarása, melyet Béla a vele egykorú, férjes asszony iránt próbál érezni. Ahogyan magában morfondírozik: „Mondd, voltál már szerelmes? Ha engem kérdezel, én nem tudok neked igazán felelni. Én azt hittem akkor, hogy szeretek egy nőt. Egy privátot. Egy úriasszonyt, amelyet mindig képzeltem. Most úgy látom, hogy csak akartam szeretni. [...] Forszíroztam magamban, hogy szenvedjek a nőért.” (31.)²

A forszírozás sikerrel járt – de csak az –, Béla ugyanis hónapokon keresztül epekedett „szerelméért”, akit legtöbbször csak úgy emleget, hogy „a nő”, vagy pedig „Bizonyosné”. Hamar kiderül, hogy a ligetbeli lánnyal szemben tanúsított fölénye nyomban elpárolog, ha népszerű társasági nővel kerül szembe, és nem tudja felvenni a versenyt azokkal az aranyifjakkal, akik hozzá hasonlóan körülöngják az asszonyt. Egyszerre küzd azért, hogy szerelmet tudjon végre érezni, s azért, hogy meghódítsa az asszonyt. Meg akarja tanulni a szerelmet, az érzést és a technikát egyaránt: „füleltem és tanulni akartam, hogy tudjak majd stílust, taktikát, szavakat, mindent, ha komoly lesz a nővel a dolog!” (72.). Ki akarja jární az „érzelmek iskoláját”, s úgy hiszi, ehhez arra van szüksége, hogy meghódítson egy nagyvilági, férjes asszonyt. Látja ugyan, hogy mennyi semmirekellő, üres figura veszi körül, udvarol neki, s milyen buta barátnői vannak (Pörgettyűné, Érdekesné, Mindegyné, Feltűnésiné – figyelemreméltó beszélő nevek), és ő maga is milyen léha életet él – mindez azonban még jó darabig nem tántorítja el kitűzött céljától, melyhez makacsul ragaszkodik.

A Ligetben megcsókolt lánnyal a Casinóban találkozik ismét. Nem ismeri meg rögtön, a lány a térdéhez löki a retiküljét, és annyit mond, hogy „lila akác”. Béla erről már rögtön tudja, hogy miről-kiről van szó, s beszélget is vele kicsit, majd ott hagyja. Csakhogy legközelebb is találkozik vele, és lassan pajtási viszonyba kerülnek egymással. A lányt Mancinak hívják, alig tizenhét éves, a férfi észre is vette, hogy a ligetbeli találkozás óta még nőtt is fél fejjel. Manci hamar karriert csinál a Casinóban: táncol, saját száma lesz, egyre népszerűbb, egyre többet keres. Túl sok választása a hozzá hasonló fiatal lányoknak nem volt, ha érvényesülni akartak: valamelyik mulatóban félvilági nővé váltak, s abban reménykedtek, hogy a horgukra akad egy vagy több gazdag férfi, aki kitarítja őket – mint a kor legendás dámáját, Málnás Elzát. Bélához hasonlóan azonban Manci is képes volt távolságot tartani az őt körülvevő világtól, és reflektálni saját magára, saját életformájára is. Nem adta be a derekát, hiába ígért neki sok pénzt egy férfi, és a nevét sem volt hajlandó megváltoztatni valamilyen jól hangzó „művésznévre”, ami egyébként szokás volt az éjszakai életben. Próbálta megőrizni józanságát, távolságtartását, noha egyre népszerűbb lett.

A két ember között lassan baráti-pajtási viszony alakul ki, noha Béla kicsit lekezelő, fölényes vele szemben, és eszközként használja: „Ez a lány itt jó lesz spanyolfalnak Bizonyosné elé, nem fogják meglátni tőle!” (164.). A két nő ellenpólusa egymásnak Béla érzelmi életében, de valamelyest mégis kiegészítik egymást, amit az az írói fogás is jelez, hogy mindkettőt Margitnak hívják. Bizonyosné elismert nagyvilági nő, Manci szegény proletárlány, aki az éjszakai életben csinálja meg a szerencsését. Bizonyosné egy idő után maga is egyértelműen jelzi Bélának, hogy ő is érdeklődik iránta, ám a férfi nehezen érti meg, mit jelentenek azok a finom nyomások a lábán az asztal alatt. S amikor végre sikerül-

² A hivatkozások itt és a továbbiakban ennek a kiadásnak az oldalszámaira utalnak: Szép Ernő, *Lila akác – Ádámcsutka*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

ne meghódítani a nőt, akkor hirtelen kiábrándul belőle, hiszen egy csapásra átlátja, milyen hamis és üres életet él. Pár napig nem is megy a Casinóba, boldogtalan, és öngyilkosságot forgat a fejében, de „egyszerűen lusta vagyok egyet rántani a ravaszon. [...] Aztán elfáradt a karom, és leengedtem a revolvért.” (189-90.) Egyre több időt tölt Mancival, aki szórakoztatja, társaságul szolgál számára, de mégsem veszi teljesen komolyan. Aztán május elsején valahogyan úgy alakulnak a dolgok, hogy egymáséi lesznek, sőt, akkor derül ki a lányról az is, hogy még szűz volt. A lány két hétre rá eltűnik a Casinóból, és csak másfél év múlva érkezik tőle üzenet Oroszországból. A regényben tehát nem történik túl sok minden, a szerelem nemhogy be nem teljesedik, hanem inkább elhal. Béla nem tanul meg szeretni, nem tanul meg nagyvilági módon bánni a nőekkel, hódítani és udvarolni, s nem tanul meg érezni sem, ám közben minden illúzióját el is veszítette. Boldogtalan, üresnek és céltalannak találja az életét, sodródik – és ebben a sodródásban megmutatkozik a regény voltaképpeni főszereplője: Budapest.

A nagyváros regénye ez; a háború előtti utolsó évek Budapestjének a regénye. Ahogyan egyik első recenzense, Déry Tibor írta: „A regény lokális értékei tökéletesek. Tökéletes, s szinte döbbenetesen élethű a milió, tökéletes az élő, az utcáról a könyv lapjaira átsétált alakok külső élete, tökéletes a pesti gondolkodás s dialektikus összeolvadása, sehol egy hazug vagy hamis hang sem fájdtja fülünket. S mint a lencse a napsugarakat, úgy gyűjti össze, úgy sűríti erősebb fénybe a lokális tárgy és forma az egyetemleges emberi vágyakat.”³ Béla azokat a helyeket járja végig a városban, ahol jellemzően megfordul egy hozzá hasonló, nem túl gazdag, ám mégis tehetős fiatalember. A történet a Ligetben kezdődik; a frissen megismerkedett pár a Stefánián sétál; Béla rendszeresen látogatja a korabeli társasági élet fő színhelyeit: a Duna-korzót, a Gerbaud-t, színházakat, kártyatermeket, koncerteket, vendéglőket, s az éjszakai élet egyik központját: a Casinót.

S nem csupán ikonikus helyszíneket mutat be a regény, hanem a pesti, polgári és éjszakai élet tipikus figuráit. A bonyolult lélekábrázolás ugyan hiányzik, ám a narrátor pár jellegzetes vonással hiteles karaktereket teremt. Nem véletlen, hogy Bizonyosné s barátnőit gúnyneveken emlegeti a narrátor, ezzel is érzékeltetve ennek a társasági rétegnek a neveltségét, ám azokról az alakokról sincs jobb véleménye, akiket a saját nevükön emleget ugyan, de ők is ehhez a léha társasághoz tartoznak. Sokkal többre tartja az éjszakai élet jellegzetes figuráit, akikkel a Casinóban találkozik nap mint nap: az állandó epozsi jelzővel csak „a jó Zsantiként” emlegetett üzletvezetőt, vagy „a szép Lezsit”, a balettmestert. Ott vannak továbbá a fennhéjázó „művészneveket” viselő lányok: Rozy Rozinda, La belle Tusnády, Elly Relly. Tanulságos a viszony a „lányok” és a jó társaságbeli úriasszonyok által viselt nevek között: míg az előzőek a külföldies hangzású, egzotikus nevekkal akartak figyelmet kelteni és kifejezni elkülönülésüket a józan, polgári világtól, addig az utóbbiak rendes, hivatalos neve éppen ennek a világnak a neveltségességét, korlátoltságát, képmutatását fejezi ki. Béla otthonosan mozog a Casinóban, ismer mindenkit és mindenkiről van pár szava: a gazdag urakról, a mulató festőkről, a lányokról, a virágáros néniről, Gül mamáról.

De tudja azt is, hogy ez az élet nem a „rendes élet”, hanem egyfajta ellenvilág, fordított világ: „Az emberek nappalt akartak élni, s éjszakát csinálnak inkább maguknak...[...] mindez más, mint az élet, és ezek a nők is másért jöttek ide, mint a rendes sors...” (117.) Ő maga egyaránt otthon van a „rendes életben” és az éjszakai életben, a jó családból való, társaságbeli emberek között és a mulatók világában, és egyértelműen az utóbbit érzi hitelesebbnek, minden mesterkéltége ellenére. Itt a lányok gazdag férfiakból élnek, festik magukat és álneveket viselnek, ám manírjaik és allűrjeik dacára is őszintébb, tisztább milőt jelentenek Béla számára, mint a Bizonyosnék és Pörgettyűnék világa. A lányok számá-

³ Déry Tibor: Szép Ernő: Lila Ákác, *Nyugat*, 1919/3, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (a letöltés ideje: 2017. április 22.)

ra az élet és a halál nem sokat jelent, Mancsi már első találkozásuk során elmondta Bélának, hogy meg akar halni. Az öngyilkosság valóságos divat, amit előbb-utóbb minden lány kipróbál, és valóságos rituáléja van, a halált okozó szerekről pedig úgy csevegnek, mintha csak receptekről volna szó. A lányok egyik percben még zokognak a megmentett öngyilkosjelölt kórházi ágyánál, a másik percben pedig már nevetnek; nem komoly semmi sem, minden csak játék, látszat, túlzásba vitt dráma, elnagyolt, ripacs gesztusokkal előadva.

A városról és annak a főhős számára fontos szerepet játszó lakóiról festett kép nosztalgikus, hiszen egy már letűnt kort idéz fel: a háború előtti Budapestet. Ábrázolásmódja impresszionista: külső és belső hangulatokat, érzelmeket, benyomásokat ír le, és a narrátor ugyanolyan figyelemmel és pontossággal ragadja meg Béla lelki életének történéseit, mint a főváros mindennapi életének egy-egy jelenetét. Ismét Déryt idézve: „Szép Ernő művészete s művészetének technikája: a szónak legnemesebb s legtisztább értelmében vett impresszionizmus. [...] Impresszionizmusa tökéletesen egységes, egységes gondolatban, hangulatban – úgy érzelmes, mint humoros egyenkénti hangulataiban – stílusban, hasonlataiban s vizionárius képeiben.”⁴ A város hangulatokon, érzelmeken keresztül tárul fel, márpedig Béla jellemző hangulatai és érzelmei a magányhoz, boldogtalansághoz, hiábavaló vágyakozáshoz kötődnek. Jellemző például a tavasz első pillanatainak a leírása, ahogyan hirtelen megtelnek az utcák fiatal lányokkal, boldogsággal, süt a nap, vagyis a város éli a maga megszokott, zajos életét, ám az egészet hirtelen beragyogják az első tavaszi napsugarak, és ettől mindenki boldog – kivéve Bélát.

Egy helyét nem találó fiatalemberről van szó, aki éppoly hiába igyekszik az éjszakában kitölteni az életét uraló úrt, mint megtalálni az igazi szerelmet. Ezért is barátkozik Mancsival, mert „ebben az árvaságban húzni” (213.) kezd hozzá, akit olyan egyszerűnek és tisztának lát, mint egy pohár vizet. Nyugtalanágának és boldogtalanságának azonban más oka is van: nem bír dűlőre jutni zsidó identitásával. A *Lila ákác*ban olvashatjuk a következő sokat idézett mondatot is: „nekem itt zsidónak kell lennem” (57.). A kontextusból egyértelműen kiderül, hogy ez nem egy határozott állásfoglalást, döntést jelent, hanem mély belső konfliktust. Béla lázad a származása ellen, és igazságtalannak tartja, hogy egy rajta kívül álló, általa nem befolyásolható tény gyakoroljon hatást az életére, s döntsön a társadalomban betöltött pozíciója felől. „Egész életemben zsidó legyek! Tessék talán felosztani ezt, mint a katonaságot vagy mint egy közmunkát, mindenki szolgáljon, mondjuk, egy évet, mint zsidó, ha már okvetlenül kell a világon, hogy valaki zsidó is legyen, azonkívül, hogy ember.” (58.) Zsidó származását pusztán esetlegességnek tekinti, úgy véli, nem ez határozza meg személyiségét, s képtelen elfogadni, hogy mások számára az ő zsidósága válik személyiségének meghatározó jegyév.

Az esetlegesség azonban nem csupán a személyiség, az élet vonatkozásában bír jelentőséggel, hanem a Szép Ernő-i életmű egyik lényegi vonásáról van szó: „azért csodálkozunk rá a saját életünk vagy mások életének esetlegességeire, mert voltaképpen ezek az esetlegességek azok, melyek identikusan meghatároznak minket. [...] ezek az esetlegességek úgy válnak lényegivé, hogy mégis totalizálhatatlanok maradnak”.⁵ Totalizálhatatlan Béla zsidósága, de totalizálhatatlan az egész élete, szerelme, és éppúgy totalizálhatatlan a nagyváros képe is. Az egész megragadásának a képtelensége azonban nem kudarcot jelent, hanem általános ontológiai-ismeretelméleti belátást, mely a Szép Ernő-i poétika alapvető jegyét alkotja. A részletek, a pillanatnyi állapotok, hangulatok ábrázolása válik fontossá, és az egészből való lemondás nem veszteség, hanem alapvető filozófiai belátás, melynek felszabadító hatása van. Felszabadít az alól a kényszer alól, hogy az egyes rész-

⁴ Déry i. m.

⁵ Turi Tímea: Esetlegesség, közvetlenség, naivitás: Szép Ernő *Emberszag* című regénye és a zsidó identitás. In: Schein Gábor és Szűcs Teri (szerk.): *„Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 186.

letek mellett vagy mögött azt a keretet, általánosabb vonatkozási pontot keressük, mely mélyebb belátásokkal szolgálhat: itt a részleteknek önmagukban való jelentésük és jelentőségük van.

Ez a felszabadító hatás a leginkább szembetűnő módon a regény nyelvezetében érvényesül, melyet Kálmán C. György „sajátos makaróni nyelvnek” nevez.⁶ Ez a „makaróni nyelv” különböző nyelvi rétegekből áll össze, heterogén elegyét hozva létre a pesti, különböző társadalmi rétegekhez tartozó beszélők nyelvének. Jól megfér egymás mellett az újlipótvárosi német, a sznob francia, a jassznyelv, az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozók kevésbé igényes nyelvhasználata. Eltérő stílusrétegek, szociolektusok, tájnyelvi elemek rendelődnek egymás mellé, s jelentésteremtő feszültség keletkezik közöttük. Az elbeszélő szólamában felbukkannak a pesti szleng elemei: Bizonyosnét „privátnak” nevezi, vagy egyszerűen csak „a nőnek”, akitől Béla „paf” lesz, amikor ránéz. Kártyázás közben azon spekulál, hogy „minden koporsóból három vagy négy coupja volt a pointeurnek” (70.), a színházba „prémiekre” jár, népszerű pesti kuplékat idéz fel, s remekül kiismeri magát az éjszakai kaszinó zsargonjában is. Amikor Mancival megismerkedik, társalgásuk a korabeli, közszájon forgó fordulatokra, viccekre alapozódik: „Hány éves vagy?” (kérdi Béla), „Elmúltam” (válaszolja a lány), vagy „szeret... Pesten lenni? – kérdi egy lány a fiútól. Azután, hogy szeret, egy kis pauza jön, mintha azt kérdeznék: Szeret?” (18.). Manci pedig egy alsóbb regiszter nyelvét beszéli, s noha nagy igyekezettel igyekszik eltanulni a műveltebb társalgási nyelvet, ám olykor olyanok csúsznak ki a száján, hogy „tudnák”. Szép Ernő helyesírásában is közvetlenül adja vissza a köznapi pesti nyelvet, nem igyekszik felstilizálni, hanem akár a helyesírási szabályokat is áthágva ragaszkodik az esetleges, beszélt pesti nyelv sajátosságaihoz.

Ez a közvetlenség érvényesül a történetmondás szintjén is. A regény narrátora maga a főszereplő, Béla, aki csapongva, közvetlen társalgási nyelven meséli el életének külső-belső történéseit, aktuális lelkiállapotait. A szövegben számos alkalommal olvashatjuk, hogy mintegy kiszól a szövegből, megszólít valakit, már maga a regény is azzal a fordulattal kezdődik, hogy „elmondom neked” (7.). A Gerbaud társaságáról azt mondja, hogy „te ismered őket” (11.), majd máshol megkérdi: „mondd, voltál már szerelmes?”. A narráció folyamatosan fenntartja azt a beszédhelyzetet, mellyel valamilyen külső személyt is bevon a történetmondás folyamatába, s nem mindig egyértelmű, hogy ez az olvasó, vagy valamilyen, csak a történetmondás szintjén jelen levő hallgató. Ám mivel bizonytalan a megszólítás címzettje, ezért az olvasó voltaképpen magára is értheti, s ezáltal maga is részévé lesz az elbeszélésnek. A történetmondás sok esetben pedig magáról a történetmondóról szól. Ám azon túl, hogy a saját érzelmeit, lelkiállapotait rögzíti, helyenként magának a történet létrehozásának a folyamata is feltárul. A következő sorokban ironikusan reflektál erre: „Mondd, utánozzuk az írókat? Ahogy a könyvekben szokott lenni: most ugorjunk át néhány napot nyájas olvasó, s folytassuk ott, hogy...” (188.).

Kálmán C. szándékos szabálytalanságnak nevezi a Szép Ernő-i poétika azon sajátosságát, melyet Déry a kompozíció hiányaként azonosít. Ám egyikük sem fogyatékoságot lát ebben, hanem az impresszionista módszer, az esetlegesség alapvető szervező elvvé emelésének természetes következményét. A történet kanyarog, ide-oda ugrol, olykor lényegtelen dolgoknál időzik el, míg lényegesebbekről alig kap az olvasó valamennyi információt; az egész történetmondás kusza és fegyelmetlen. A regény elején az olvasó a Mancitörténet folytatására kíváncsi, ám a lánnyal majd csak jó sokára találkozunk ismét, s közben egy másik szerelmi szállal ismerkedünk meg. A történeteknek nincs sem külső, sem belső logikájuk, olyan esetlegesen következnek egymás után, ahogyan a valóságban is, és a narrátornak esze ágában sincs strukturálni, lekerekíteni őket. Maga a regény is befejezet-

⁶ Kálmán C. György: Alkalmiság és újítás Szép Ernő kisregényeiben. In: Palkó Gábor (szerk.): „Álom visszhangja hangom”: Tanulmányok Szép Ernőről, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 2016., 25.

lenül zárul: Bizonyosnét megunta Béla, a régi, nagy szerelem tárgya nyomtalanul tűnik el az életéből, mint ahogyan Manci is, aki afféle pótlékként szolgált számára. S vélhetően pótlék a társasági élet, a kaszinó, a nők, a kártya: mind-mind olyan pótlékok, melyekkel boldogtalanságát, magányát próbálja feloldani, miközben valamilyen lényegibb, „igazi” és boldog életre vágyik. Aztán a regény végén rezignáltan konstatálja: „Barátom, volt ifjúság és volt szerelem. Nem vettem észre. Adj tüzet, kérek.” (228.) Amit pótléknak gondolt, az volt maga az élet, ami anélkül történt meg vele, hogy észrevette volna.